

Kurum	: Işık Üniversitesi
Başlık	: Tarihteki Büyük Pandemiler ve Toplumsal Dönüşüm Etkileri
Konuşmacılar	: Ezgi EREL, Prof. Dr. Hasan Bülent KAHRAMAN, Doç. Dr. Nükhet VARLIK
Video Adresi	: https://youtu.be/nTtCQVRUXwA
Yayın Tarihi	: 14.07.2021

Ezgi Erel: Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Hocalarım, Sevgili Öğrencilerimiz, Değerli Katılımcılar, “Tarihteki Büyük Pandemiler ve Toplumsal Dönüşümlere Etkileri” başlıklı etkinliğimize hepimiz hoş geldiniz. Geçen yıl mart ayından bu yana tüm dünyayı etkisi altına Covid-19 pandemisi küresel ölçekli büyük can kayıplarına yol açarken, toplumların ve bireylerin hayatını kısıtladı. Bizleri adeta evlerimize hapsetti. Hijyenden beslenmeye, alışverişten çalışma yaşamımıza kadar alışkanlıklarımızı ve ortaya çıktığı ana kadar ki rutinimizi değiştirdi. Etkileri sadece bireysel ve toplumsal yaşantılarımızla da sınırlı kalmadı. Ülkelerin özellikle ekonomi, sağlık ve sosyal politikalarında hatta uluslararası ilişkilerde de kendini hissettirdi. İşte bugün aramızda Covid-19 pandemisinin bu çok boyutlu etkilerini konuşmak üzere çok değerli bir konuğumuz bulunuyor. Amerika New Jersey’de bulunan Rutgers Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doçent Doktor Sayın Nükhet Varlık Hoca’mız bu konudaki değerli birikimlerini bizlerle paylaşacak. Sayın Hoca’mıza hoş geldiniz diyor, sözü daha fazla uzatmadan etkinliğimizin moderatörü Rektör Yardımcımız Profesör Doktor Sayın Hasan Bülent Kahraman Hoca’ma bırakmak istiyorum. Buyurunuz Sayın Hocam,

Hasan Bülent Kahraman: Evet, çok teşekkürler herkese iyi akşamlar. Ezgi Hanım, beni Rektör Yardımcısı olarak tanıttı. Bu doğru ben Işık Üniversitesi Rektör Yardımcısıyım. Ama bugün aynı zamanda Rektör Vekiliyim, Rektörümüze vekalet ediyorum. Bunu kendim için değil Nükhet Hoca’yı üniversitemizde en üst düzeyde ağırladığımızı belirtmek için söylüyorum. Rektör Hocam izinde bulunmasaydı. O da gelip buraya katılacaklardı. O bakımdan ben Rektör Vekili olarak önce kendilerine hoş geldiniz, diyorum. Sonra da kendi adıma hoş geldiniz, diyorum. Nükhet Hoca’yı ağırlamaktan büyük bir mutluluk duyuyoruz. Hele bu konuyla ilgili olarak konuşmasını dinlemek bize ayrıca bir zevk veriyor. Hocam, 97 yılında Boğaziçi Üniversitesinde Tarih ve Psikoloji alanlarında çift ana dal yaptıktan sonra yüksek lisans derecesini Tarih Bölümünde yapıyor. Boğaziçi, ODTÜ gibi üniversitelerin bu tür bölümlerine hep kendi öğrencilerinden çok diğer bölümlerden mezun olan öğrenciler gelir. Bu da çok güzel bir şeydir. Hocam, o eğitiminden sonra doktora eğitimi için Amerika’ya gidiyor ve Chicago Üniversitesinde doktora derecesini alıyor. Yine benim için çok önemli bir üniversite. 2008’de James Madison’da Yardımcı Doçent olarak çalışmaya başlıyor. 2010 yılında Rutgers’a geçiyor. Rutgers, benim için biraz kardeş üniversite gibi ben yıllarca Princetonda olduğum için Rutgers Princeton bunlar New Jersey’in Garden City diye adlandırılan New Jersey’in 2 önemli üniversitesidir. Orada doçent olarak çalışıyor. Nükhet Hoca’nın çalışma konuları Osmanlı İmparatorluğu’nda salgın hastalıklar ve tedavileri üstüne ve yine Rutgers’da İslam medeniyeti,

Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve tıp tarihi dersleri veriyor. Bugün de bize tarihteki salgınlar, pandemiler üstünde konuşacak. Ben de bugünlerde çok değerli ve yakın dostum Orhan Pamuk'un "Veba Geceleri" romanını okuyorum. Bana romanını çıktığında imzalayıp göndermişti. Sonra da yazmıştı bana işte merak ediyor görüşlerimi. 2016 yılında eşimle birlikte bizi davet ettiği zaman bir akşam yemeğine romanı yazmaya başlamıştı. O zaman ortada ne pandemi vardı ne salgın vardı ne veba vardı ne bilmem Covid vardı. Tabii o açıdan ilginç gelmişti. Şimdi kendisi bile "Halkın ilgisini bu roman ne kadar çeker?" diye merak edip bana yazdığına "Orhan'cım, çok teşekkürler kitabı da göndermişsin, ama kitabı okuyacak durumda değilim. Ben Covidten dolayı hastanedeyim." cevabını vermiştim. Dolayısıyla hepimizin başında ve hayatında olan bu salgınların tarihini Nükhet Hoca'dan dinleyeceğiz, ama acaba Nükhet Hoca vakit bulup Orhan Pamuk'un kitabını okudu mu, bilmiyoruz. Okuduktan sonra da görüşlerini yazılı olarak belirtmesini kendisinden rica ediyoruz. Yani bize mektupla bildirmesi gerekmez. Bir makaleyle bildirirse ayrıca memnun oluruz. Hocam, çok teşekkürler zaman ayırıp katıldığınız için biz de çok mutluyuz sizi ağırlayabildiğimiz için. Söz sizin.

Nükhet Varlık: Teşekkür ederim. Duyabiliyorsunuz değil mi?

Ezgi Erel: Evet, Nükhet Hanım duyabiliyoruz.

Nükhet Varlık: Çok teşekkürler çok teşekkürler Ezgi Hanım. Hasan Bülent Hocam, bu takdim için teşekkür ediyorum. Tabii pandemilerin tarihinden bahsedeceğiz, ama Orhan Pamuk'un yeni romanıyla açılışı yapmakta bence çok güzel bir giriş noktası teşkil ediyor hepimiz için. Ben henüz bitirmedim hâlâ dersimi çalışıyorum. Dersler biter bitmez kendimi böyle ödüllendirmeye karar verdim, ama Orhan Bey'le kitabı yazma aşamasında uzun zamandan beri bunun üzerine konuştuk, konuşuyoruz. Son birkaç yıldır kendisi zaten sonbahar döneminde Ekonomi Üniversitesinde görevli olarak New York'ta geçirir. Dolayısıyla hem New York'ta hem İstanbul'da birçok defa konuştuk kitap hakkında, kaynaklar hakkında hatta 2018 sonbaharında Columbia üniversitesi Gazetecilik Fakültesinde ortak bir panel düzenledik. Orada da çok ilgiyle karşılaştık dinleyiciler tarafından. Tabii o zaman yeni bir pandemi olabileceği ya da bu pandeminin bu derece de global, küresel bir ölçekte hepimizin hayatına etki edecek derecede bir şeyle karşılaşacağımızı hiçbirimiz bilmiyorduk. Ama tabii ki biraz sonra da aydınlatmaya çalışacağım şekilde konuyu yani insanlık tarihinin geçmişine baktığınızda bu salgınlarla her zaman karşılaşıyoruz. Her zaman böyle bir olasılık mümkün. Hatta çok biraz şakayla da karışık şöyle bir anımdan da başlayabilirim bu Columbia'da yaptığımız panel toplantısında 2018'in sonbaharında dinleyicilerden sorular geldi ve bunun üzerine Orhan Bey de dedi ki; "Tarihçiler işte hep bu veba geliyor, veba geliyor diye bizi korkutuyorlar." demişti kendisi de hatırlayacaktır. Bunu dinlerse yani bu yaklaşım ne kadar doğru diye bunu sorgulamaya açtı. Tabii haklı olarak ve yani ee tabii yani her zaman yeni bir pandemi insanın hayatında görme ihtimalimiz küçük olabilir. Ama yine tabii ki biz bunu o gün konuştuğumuz zaman öyle bir pandemiyle karşılaşacağımızı bilmiyorduk ve bundan 1 süre sonra bunu maalesef hepimiz tecrübe ettik. Ben kendim Covide yakalandım salgının en başlarında ve çok da ağır atlattım. Neyse ki şimdi sağlığımızı iyi. Aşılarımızı olduk ve artık tarih çalışmalarına dönebiliriz. Şimdi; bugün sizinle konuşmadan önce bu çok yeni yayınlanmış, bu yıl yeni çıktı. Bir Norveçli bir tarihçi Ole J. Benedictow buradan ekrandan gösterebilirim (bilmiyorum yeteri kadar iyi görünmüyor ama): The Complete History of the Black Death. "Kara Ölümün Tüm Bir Tarihi" şeklinde daha önceden 2004 yılında yayınlanmış bir kitaptı. Kendisi Benedictow çok saygıdeğer bir tarihçidir. Kara ölüm üzerine 14. yüzyıl ortalarında başladığı düşünülen veba pandemisi üzerine uzun yıllardır hatta bütün kariyeri boyunca çalışmış. Özellikle demografi alanında çok önemli yazıları olan bir tarihçi. Tabii bu pandemi süreciyle beraber 2004'te yazdığı kitabı yeniden düzenledi ve genişleterek yeni bir baskısını hazırladı. Şimdi burada zaten kara ölümle ilgili temel olarak kendi yaptığı çalışmayı biraz

genişleten yeni tarihsel kaynaklar da eklemiş, ama kendisini ya da daha önceden yazdıklarını bir anlamda düzeltiyor. Ve en can alıcı noktalarından bir tanesi bu sorunun da aslında vebanın toplam öldürücülük oranının bizim daha önceden düşündüğümüzün çok daha üzerinde olduğu yani tarihsel kaynaklardan genel olarak bildiğimiz işte %30 ila %60 arasında bir öldürücülükten bahsedilir ve işte genelde böyle çok beylik ifadeler buluruz. İşte kara ölüm pandemisi sırasında Avrupa toplumunun dörtte biri öldü ya da Avrupa toplumunun üçte biri öldü gibi ki bu hep Avrupa merkezli bir yapıdan okunan tarih yazımı o da ayrı bir sorun. Ondandan biraz bahsederim. Ama ölümcüllük oranına gelince yani üçte bir bile başlı başına toplumu kökten değiştirebilecek bir bir olguyken şimdi; bu son kitabında Benedictow özellikle son 20 yıldan beri yapılan demografi çalışmalarından hareketle bunu değiştirdi görüşünü ve en azından %60 ölümden söz ediyor ki bu bazı yerlerde %65, %70 %75'lere çıkabilen bir oran. Bu ne demek oluyor? Şimdi; bunu tarihsel bir çerçeveye oturtmaya çalışalım ki buradan başlamak istiyorum. Şöyle düşünmek bana faydalı geliyor. En azından kendi öğrencilerime bu şekilde ifade etmeye çalışıyorum. Üçte bir olarak düşünelim bunu işte bir sınıfta öğrencilerime ders verirken diyorum 3 kişi olduğunuzu düşünün sağınıza bakın, solunuza bakın. Şimdi; bu 3 kişiden bir tanesinin hayatını çok hızlı bir şekilde kaybedeceğini düşünelim. Bu geride kalanların hayatını nasıl etkiler? Ama bu şimdi Benedictow yeni çalışmasından hareketle eğer bunun 3 kişiden 2'sini öldüreceklerini hesaba katacaksak ki hayatta kalanlarda hastalığa yakalanmadı anlamına gelmiyor. Onlar da bir şekilde yakalanmış, ama iyileşmiş olan bireyler olabilirler. 3 kişiden 2 kişinin hayatını birkaç ay gibi çok kısa bir zaman dilimi içinde kaybettiği bir salgını yaşamak ne demek bir toplum için? Bunun bıraktığı travmatik etkiler kısa vadede ve uzun vadede bir toplumu nasıl dönüştürür? O toplumdaki bireylerin gelecek algısını nasıl değiştirir? O toplumda yeni ne tür direnç mekanizmalarını tetikler? Ve bu bilgi ve bu deneyim kuşaklar boyunca nasıl aktarılır, nasıl entelektüel geleneklerin ortaya çıkmasına yardımcı olur? Nasıl kültürel, edebi, sanatsal akımlara etki eder? Nasıl kurumların dönüşmesine, hukuka ve diğer toplumdaki idari mekanizmaların oluşmasına ve dönüşmesine nasıl etki eder? Tabii bunlar çok uzun zamandan beri sorulmuş sorular. Yani tabii ki ben bu soruları ilk defa soruyor değilim bugün ama biraz önce de sözünü ettiğim gibi ve bu tarihten Benedictow da bunlara dahil olmak üzere bu sorular son neredeyse son iki yüz yıldan beri hep Avrupa tarihi merkezinde soruldu ve o merkezde tartışıldı. Benim çalışmam da tam bu noktada devreye giriyor, diyebilirim. Çünkü; en azından 1830'lardan beri diyebileceğimiz Avrupa'da önce Almanya'da sonra İngiltere'de ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde başlayan tarihsel epidemiyoloji yani bu eski adıyla onlar patoloji olarak da adlandırıyorlar o dönemde. Çünkü; tıp tarihiyle tıbbın pratiği arasında çok keskin sınırlar, çizgiler yok o dönemde. Bu 19. yüzyıldan beri başlayan tarihsel epidemiyoloji geleneği var. Yani hastalıkların, salgın hastalıkların tarihi ile ilgili bilgi toplamak ve bunlar hakkında eser yazma geleneği. Şimdi bu dediğim gibi yani neredeyse iki yüz yıldan beri devam eden bir gelenek. Yüzlerce kitap ve makale Avrupa'nın bütün dillerinde yayınlanmış. Özellikle kara ölüm bu 14. yüzyıldaki pandemi biraz önce de bahsettiğim bu kitapta. Ama bir yandan da şunu da ekleyeyim. Bu böyle bir defa gelen toplumda büyük kitlesel ölümlere yol açan ama sonra ortadan gidip kaybolmuş bir salgın da değil. Bu sözünü ettiğimiz salgın ki konunun uzmanlarınca 2. veba pandemisi olarak adlandırılıyor. 14. yüzyılın ortalarında patlak vermesinden sonra ve ilk salgın bittikten sonra 10-15 yıl sonra tekrar geliyor. Tekrar bir öldürücülüğü var. Aradan kayboluyor birkaç yıl sonra tekrar geliyor. Yani bu böyle bir periyodik aralıklarla yüzyıllar boyunca devam eden bir salgından söz ediyoruz. Yani tek bir salgın değil. Bir salgınlar dizisi ki zaten yeni ortaya çıkmış enfeksiyon hastalıklarının tarihine baktığımızda da bunu çok tipik bir özellik olarak görebiliriz ki bu bugünkü Covidi ve ilk ilerde bizi nelerin beklediğini düşünmemiz içinde bence iyi bir örnek teşkil ediyor. Ama şuna geri dönmek istiyorum; bu defalarca kendini tekrar eden salgınların Avrupa'daki tarihi üzerine, 2. veba pandemisinin Avrupa'daki tarihi üzerine yüzlerce eser yazılmış. Fakat biz bunu Avrupa dışındaki toplumları anlamak, bunu Avrupa dışındaki toplumların veba tarihini anlamak istediğimiz zaman çok daha sınırlı bir çerçeveye karşı karşıya geliyoruz. Şöyle ki evet, yani

hiç akademik çalışma yok değil. Var, ama öncelikle sayıları çok az. Bunun haricinde bir de şey sorunuyla karşı karşıyayız. Yani vebayla ilgili olarak özellikle İslam toplumlarında Orta Doğu coğrafyasında ve Osmanlı örneğinde tabii benim kendi çalışmam da bu alanda ama bunu daha da genişletebiliriz. Yani bunu Orta Asya'dan tutun da Safra Altı Afrika'ya kadar genişletebileceğimiz bir bölgede etkili olduğunuzu biz biliyoruz bu salgının. Bu toplumlarda yani Avrupa toplumlarının dışındaki toplumlardaki veba deneyimini ve vebanın etkilerini uzun vadede yani geç Orta Çağ'dan itibaren yakın dönemlere kadar bu yüzyıllarca süren etki, salgınların etkilerini anlamaya çalıştığımız zaman bunlarla ilgili yazılı kaynaklar da bizi zorluyor. Çünkü; bu kaynakların çoğu ya hâlâ el yazması olarak duruyor, yayınlanmamış, işte kritik edisyonları yapılmamış. Bir de tabii bunlar çok çok farklı dillerde ya da yazılı kaynak sayısı çok az. Örneğin Safra Altı Afrika'daki örnekte bu karşımıza çıkıyor ki böyle durumlarda artık tarihçiler yani interdisipliner yöntemleri kullanarak sadece yazılı kaynaklara bağlı kalmaksızın ya da yazılı kaynaklar elimizde varken, bunlardan elde edeceğimiz bakış açılarını zenginleştirebilecek diğer disiplinlerden de faydalanmak suretiyle yeni bilgilere ulaşabiliyorlar. Gene Afrika örneğine geri dönecek olursam, arkeoloji örneğin orada çok önemli bilgiler sağlıyor bize. Şunu da söyleyeyim, baştan belki söylemem gerekirdi. Yani bu kara ölüm pandemisinden bahsettim biraz önce 14. yüzyılın zaten çok tipik hepimizin bildiği hikâyeler vardır. İşte Cenevizliler bu kefedede şeyin Moğol şehrinin kuşatılmasından sonra Ceneviz gemileriyle Avrupa'ya taşınır 1347-1348. Yani bu çok bildiğimiz bir hikâye ama bu hikâyenin de aslında ne kadar yanlış bir hikâye olduğu yakın zamanda gösterilmeye başlandı tarihçiler tarafından. Orada da çok ciddi sorunlar var. Yani o işte katapultlarla ölü bedenlerin atılması hikâyesi ve vebanın bu şekilde bulaştığı falan. Tabii tamamen bunlar çürütüldü gerçi yani doğru bilgiler değil. Ama biz yani 1347'de bile başladığını bilmiyoruz bu salgının hatta şimdi çok yeni yayınlanan çalışmalarda kara ölüm pandemisinin 1258 Moğolların Bağdat'ı kuşatmaları ve almaları dönemine kadar geri götürebileceğimiz yani 13. yüzyıldan söz ediyorum 14. yüzyılın ortalarından değil. Çok daha eski bir tarihi olduğunu ve bizim bunu ancak Avrupa merkezli bir bakış açısının dışına çıkarak anlayabileceğimize, öğrenebileceğimize dair yeni çalışmalar var. Tekrar geri dönecek olursam Safra Altı Afrika'daki durumda çok ilgi çekici. Şöyle ki biz hep bu kara ölüm pandemisini işte yani Avrupa merkezli belki bir ölçüde Akdeniz havzasını Orta Doğu ve kuzey Afrika'yı da içine alacak bir işte dar çerçevede çalıştık yıllardır, yüzyıllardır hatta. Ama aslında bu bildiğimizden çok daha geniş bir alana yayılmış bir hastalık. Hâlâ tartışmalı örneğin uzak Asya'ya kadar etkileri görüldü mü görülmedi mi? Yani Çin tarihçileri arasında bu tartışma var. Ama öyle görünüyor ki en azından orta Asya'da etki ettiğine dair elimizde kanıtlar var. Ama bir yandan da işte bu Afrika'ya baktığımız da kuzey Afrika'da olduğuna dair elimizde yazılı kanıtlar var, biliyoruz. Ama yazılı kanıtlara, kaynaklara sınırlı kaldığımız zaman işte bu böyle sadece buz dağının görünen ucunu görüyoruz değil mi? Bunun altındaki çok daha büyük, sessiz, görünmez hikâyeyi nasıl anlayacağız? İşte bunun yollarından bir tanesi arkeoloji çalışmaları. Onun için birkaç kere Afrika, Sahra Altı Afrika örneğinden bahsettim. Şimdi; son yaklaşık 10-15 yıldır Sahra Altı Afrika ve özellikle batı Afrika ülkelerinde yapılan arkeolojik çalışmalar bize bir dizi terkedilmiş yerleşim olduğunu gösteriyor ve tarihlendirilmesi de yani seramik olabilir, Karbon-14 (¹⁴C) olabilir. Başka yöntemlerle tarihlendirmelerine baktığımızda da tipik olarak 14. yüzyılın ortalarında bu yerleşimlerin terkedilmiş olduğuna dair bir bilgi var elimizde. Şimdi; vebayı kanıtlayabileceğimiz yazılı bir kaynak yok. Ama bu arkeoloji çalışmalarından bildiğimiz, öğrendiğimiz bilgiyi nasıl bunlarla bir araya getirebiliriz? Yani bunlarla ilgili çalışmalar hâlâ devam diyor. Ama yine başka sözlü kaynaklardan folklor, etnografi çalışmalarından, maddi kültürle ilgili çalışmalardan, müzikolojiden, etnomüzikolojiden elde ettiğimiz çalışmalar öyle gösteriyor ki aslında Afrika'da da çok geniş ölçekte etkisi olmuş. Ve öldürücülüğü o derece yüksek ki birçok yerleşim yerinde insanlar ya tamamen ölüyorlar ya da o kadar az sayıda insan kalıyor ki; onlar yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalıyorlar ve başka yerlere göçüyorlar. Hatta bir yandan da Afrika'daki daha sonra Avrupalıların dâhil olacağı köle ticaretinin başlamasıyla kara ölümün Afrika

toplumdaki demografik dengeleri bozması arasında da bir ilişki olduğu öne sürüldü. Neyse biz biraz Osmanlı toplumuna gelelim. Ben biraz böyle genel çerçeveye başlamak istedim, ama yani şunun altını çizmek istedim. Osmanlı toplumundaki vebayı anlamak için metodolojik birtakım yöntemle ilgili birtakım sıkıntılar var elimizde. Bu da çok uzun bir gelenekte bir çalışma yani buradaki tarihsel çalışmaların çok uzun bir geleneği olmaması bu konuda büyük bir boşluk olması ve bunun yanında da kaynaklarla ilgili olan sıkıntılar ve bu işte Orta Asya ya da Afrika örneklerine baktığımızda da bu metodolojik engelleri aşmak için ne gibi interdisipliner çalışmaların bize yardımcı olabileceği örnek olması açısından söylüyordum. Belki bir de şunu söyleyeyim. Bu vebanın anlaşılmasında, çalışılmasında bizim kullanabileceğimiz tarihçilerin yararlanabileceği kaynaklar arasına son 10-15 yıldan beri en yeni bir örnek daha eklendi ya da yeni bir disiplinden gelen fayda. O da şu ki paleogenetik yani eski genetik. İnsan ve hayvan kemiklerinden, genetik malzemelerinden elde edilen ve şeyde laboratuvar ortamında bakterinin kalan genetik malzemesinin dizilenmesiyle onun genomunun elde edilmesi ve bu genomun o hastalığın tarihsel sürecinde nereye oturduğuna bakarak hastalığın evrimiyle ilgili bilgi edinmek ama aynı zamanda onun tarihsel dönüşümleriyle ilgili de çıkarsamalar yapmamıza izin veren ya da kolaylaştıran bir yöntem olarak paleogenetik de çok önemli. Bunu da söylemek istiyorum burada. Osmanlı tarihinde vebanın tarihi tabii çok çok uzun bir tarihten bahsediyoruz zannediyorum 600 yıllık bir tarihten bahsediyoruz. Yani neredeyse imparatorluğun tarihiyle örtüşecek kadar uzun bir tarihten bahsediyoruz ve bu çok az, hâlâ çok az biliniyor. Benim kendi çalışmalarım da bulduğum kadarıyla ilk Anadolu'da rastladığım veba kaydı 1300 yazılı kaynaklarda. 1347 yılında Bursa'dan geliyor ve en son benim kaynaklardan bulabildiğim kadarıyla Anadolu'da en son veba salgını da 1947 yani aslında tabii Osmanlı da bitmiş artık cumhuriyet döneminde ve aslında bayağı yakın tarihten bahsediyoruz. Urfa'nın Akçakale ilçesinde Suriye sınırında bir kısım Türkiye'den birkaç köyün ve Suriye'den birkaç köyünde içine dahil olduğu küçük küçük bir veba salgını. Şimdi; 1347'den 1947'ye 600 yıllık bir salgın hastalıklar dizisi diyelim, ama aynı hastalık yani burada onun altını da önemle çizmek istiyorum. Yani herhangi bir hastalıkta, herhangi bir hastalıkta farklı hastalıklardan meydana gelebilecek farklı salgınlardan söz etmiyorum. Burada veba yani bizim bugün veba diye isimlendirdiğimiz ve artık yani tıbbi çalışmalar tarafından da kanıtlanmış ve bu paleogenetik çalışmalar tarafından da kanıtlanmış olduğunu bildiğimiz "yersinia pestis" adını verdiğimiz bir bakterinin yol açtığı bir enfeksiyon, ateşli enfeksiyon hastalığından bahsediyoruz. Ve dediğim gibi yani tarihsel yazılı kaynaklardan doğrulayabildiğimiz kadarıyla bu hastalığın olduğunda en azından bu 700 yıllık 600 yıllık dönemden bahsederken bunda da hiç şüphem yok. Çünkü; dönemin hekimleri ve dönemin yazarları hastalığın semptomlarını, belirtilerini ve genel klinik tabloyu o kadar net bir şekilde tarif ediyorlar ki burada pek yani tabii her zaman sorgulamamız lazım. Ama zannediyorum elimizde yeterince kanıt var. Aynı hastalıktan bahsediyoruz. Kaldı ki veba hastalığı diğer enfeksiyon hastalıklarıyla çok kolay karıştırılabilecek bir hastalık değil. Çok tipik bir şekilde kendini gösterir. Yayılma ve gerileme şeyleri şekilleri tipik özellikler gösterir. Mevsimsel, döngüsel özellikler gösterir. Hastalığın belirtileri işte bu özellikle hıyarcık adı verilen lenf bezlerinin şişmesi, kasıklarda, koltuk altında ve boyunda oluşan büyük sancılı hıyarcıkların ortaya çıkması vesaire bütün bütün bunlar da göz önünde bulundurulduğunda yani aslında çok çok tipik bir şekilde kendini gösteren, belli eden bir hastalıktan söz ediyoruz. Yani dediğim gibi biraz böyle geniş bir çerçeve çizmeye çalıştım. 600 yıllık bir tarihten bahsediyoruz. Tabii bu 600 yıl içinde yani Osmanlı toplumu dediğimiz ki hatta artık son dönemde Osmanlı toplumu da bitmiş modern cumhuriyet dönemine giriyoruz. Tabii toplumda aynı kalan bir toplum değil. Yani 600 yıl gibi bir süreçten bahsederken hastalığın her ne kadar aynı hastalık olduğunu ve kendini tekrarladığını bilsek de toplumun kendisi değişiyor. Yani bir yandan işte daha idarî, politik, askerî bir bakış açısıyla Osmanlı tarihini okumak isterseniz. Yani kara ölümün Osmanlı toplumunu ilk etkilediği zamanlarda hâlâ çok küçük bir politik bir güç olan Osmanlı Beyliği, ülkesi daha sonra Osmanlı İmparatorluğu isimlerini verebileceğimiz o politik açılım, genişleme, fetihler ve işte

topraklarının büyümesi bir imparatorluk yapısının ortaya çıkması ve imparatorluk ilişkileriyle bu artık 16. yüzyılda yani Avrupa'dan kuzey Afrika'ya kadar Orta Doğu çok daha geniş bir coğrafyayı kapsayan bir politik yapıdan bahsediyoruz. Bir yandan bu politik yapının bir araya getirdiği ekolojik bağlantılardan da söz etmek lazım. Yani bir yandan siz Kızıldeniz'den Basra Körfezine, Karadeniz'e ve hatta Karadeniz'in hinterlandına Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Akdeniz gibi çok kuzey Afrika gibi birbirinden ekolojik olarak, iklim olarak, hayvan ve bitki örtüsü olarak çok daha farklı coğrafi bölgelerden söz ediyorsanız. Onları birbiriyle bağlantılandıran bir imparatorluk yapısının da tabii bu farklı bölgelerdeki ve onların bağlantıları olduğu neredeyse küresel ölçekteki farklı coğrafi bir ekolojik etkilere açık olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor zannediyorum. Bir yandan tabii nüfus konusu işin içine giriyor. Yani özellikle 16. yüzyılda imparatorluk tabii topraklarının da genişlemesiyle birlikte nüfusu ikiye katlanıyor. Yani özellikle bunu şeyden biliyoruz. Mısır ve Suriye'nin Memluktardan alınması 1516-1517 sonrasında imparatorluğun hem sınırları yani toprakları hem de nüfusu ikiye katlanıyor neredeyse ve çok daha geniş bir nüfusa ve çok daha geniş bir bölgeye hükmetmiş oluyor. Dolayısıyla işte bu genişleme ve büyüme tablosu içinde bir salgın hastalık dediğim gibi salgın hastalık ne kadar aynı olsa da toplumun kendisi değişmiş. Dolayısıyla toplum ve hastalık arasında tabii hep bunu bir dinamik, karşılıklı bir ilişki olarak görmekte fayda var. Çünkü; biri değişirken diğeri de değişiyor. Yani bunlar bir sürekli bir belki işte bir vals diyebiliriz, dans diyebiliriz. Bir karşılıklı bir etkileşim hâindeler uzun ölçekte baktığımızda. Toplumda değişiyor yani belki sorular kısmında daha ayrıntılarına gireriz. Yani işte bir 600 yıllık bir dönem söz konusu olduğunda yani işte "İmparatorluk şunu yaptı, bunu yaptı, şöyle oldu, böyle oldu" demek biraz şey yani o döneme bakarak değerlendirmek lazım. 14. yüzyılda da farklı bir tabloyla karşılaşıyoruz ve belki 15 özellikle İstanbul'un fethinden sonra işler çok daha karmaşık bir hâl alıyor. 16. yüzyıl keza ki benim ağırlıklı olarak çalıştığım dönem. Şimdi; yeni bir çalışma yapıyorum ki ilk kitabım 16. yüzyılın sonuna kadar ki dönemi kapsıyordu. Şimdi; "Daha sonraki dönemde veba ne oluyor?" o soruyu anlamaya çalışıyorum ki uzun vadede baktığımızda hastalık yavaş yavaş geriliyor. Özellikle 18. yüzyıldan sonra ölümcüllük oranının bir ölçü de azaldığını görüyoruz. Tabii bu bir süreç. Bir anda ortadan kaybolmuyor. Ama artık 19. yüzyıla ve 20. yüzyıla geldiğimiz de tabii bir şekilde azaldığını da biliyoruz. Bu neden? sorusu tabii çok önemli bir soru yani bununla da ilgili üzerine uzun uzun düşünüp tartışmak lazım. Dediğim gibi sorulara göre yani farklı dönemlerde Osmanlı toplumunun salgın karşısında tutumları, bilgisi ya da pratikleri neydi? Bunu da konuşabiliriz, ama yani aklımızda bulundurmanız gereken çok uzun bir zaman diliminden ve çok büyük bir politik varlıktan bahsettiğimiz için yani her zaman farklılıklar hem zaman içinde hem de mekân içindeki farklılıktan bahsedebiliriz. Örneğin yani İstanbul imparatorluğun başkenti nüfus olarak da çok büyük oradaki örnek bize başka bir hikâye anlatabilir. Ama işte daha küçük yerleşim birimlerinde ve özellikle çok küçük köylerde çok daha farklı bir tabloyla karşılaşılabılıriz. Burada da tekrar o biraz önce Afrika'yla ilgili söylediğim örneğe dönmek istiyorum ki burada daha iyi anlamamız ve araştırmamız gereken konulardan bir tanesi. Öyle görünüyor ki 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ve zannediyorum Balkanlar da buna eklenebilir. Çok ilginç bir demografik yeniden yapılanma görüyoruz. Şöyle ki veba hastalığı her zaman şey olarak bilinir yani nüfusun çok yoğun olarak yaşadığı büyük kentlerde yani insanların kalabalık ve birbirine yakın yaşadığı büyük kentlerde çok daha yüksek öldürücülüğe ulaşmıştır diye kafamızda böyle yerleşmiş bir şey var. Kaldı ki bu doğru yani bunun yanlış olduğunu söylemiyorum. Ama bunun karşılığında da şöyle bir varsayımda bulunuyoruz galiba. Demek ki nüfusu çok daha az olan yerleşim yerlerinde vebanın öldürücülüğü daha az olacak ya da olmalı. Şimdi; bizim bu yeni demografik çalışmalardan anladığımız aslında tam tersi yani çok ilginç bir şekilde veba hem nüfusu çok küçük yerleşim yerlerinde hem de nüfusu çok büyük yerleşim yerlerinde çok fazla öldürücü ama yani orta dereceli kasabalar ve kentler diyebileceğimiz ki yani Osmanlı'nın 16. yüzyılına baktığımızda yani neresinden bakarsanız şöyle 10.000-20.000 nüfuslu çok sayıda hatta bunların büyüyor nüfusu zaman içerisinde

16. yüzyıl boyunca özellikle ama çok sayı da kent var. Yani bu böyle orta dereceli kentlerde diyelim ya da kasabalarda hani biraz daha az öldürücülük oran olarak ama çok küçük ve çok büyük yerleşim yerlerinde fazla öldürücü. Demek ki buradaki rakamları varsayacak olursak ki ben kendi araştırmamdaki arşiv belgelerinde de bunu sık sık karşılaşıyorum %70'ler hatta daha fazlasına varan oranlar da öldürücülük. Ya bu ne demek? Bu şu demek; 16. yüzyılda özellikle Anadolu'da birçok köy terk ediliyor. Ve yani 17 ve 18'e de nispeten bunu şey yapmak devam etmiş olduğunu, bu sürecin devam etmiş olduğunu varsaymak tümüyle yanlış olmaz. Özellikle Balkanlar için çünkü elimizde bazı çalışmalar var. Bu küçük köyler terk ediliyor. Ve 16. yüzyıldaki Anadolu'daki yani herhangi bir eyaletteki yerleşim sayısına bakın, köy sayısına bakın ki bu tahrir defterlerinden takip edebiliyoruz. Yani vergi kaydını Osmanlı İmparatorluğu çok sistematik bir şekilde alan bir toplum özellikle 16. yüzyıldaki vergi kayıtları çok detaylı. İşte hangi yerleşim yerinde kaç hane var. Bunları takip edebiliyoruz. Yani hane sayısı ile ilgili tartışmalar var. Dolayısıyla nüfusun kaç olduğunu bulmak biraz daha zor. Ama hane sayılarını biliyoruz. Sonra karşımızda bu veba sonucunda, salgın sonucunda karşımıza çıkan rakamlar bunun o kadar dramatik bir şekilde azaldığını söylüyor ki yani %75'lerden söz ediyorum nüfus azalmasının. Bu yerleşim yerleri özellikle küçük yerleşim yerleri ve köyler terk ediliyor. Ve biraz önce dediğim gibi yani 16. yüzyıldaki Anadolu'daki Anadolu'daki herhangi bir eyalete bakın, köy sayısına bakın hâlâ ve 19. yüzyılda hâlâ modern dönemde bile o dönemdeki kadar fazla sayıda köy yok. Çok fazla terk edilmiş yerleşim yeri var. Tek sebep vebadır da demek istemiyorum. Tabii 16. yüzyılın sonu özellikle küçük Buzul Çağı diye tabir edilen önemli bir iklim değişimi de küresel özellikle kuzey yarımkürede görülen çok ciddi bir ekolojik ve iklim değişikliğinin görüldüğü bir dönem. Tabii yani bu aynı zamanda Celâli İsyanlarına adını verdiğimiz çok önemli bir toplumsal hareketin de diyelim ortaya çıktığı dönem. Dolayısıyla hani sadece veba buna yol açtı demiyorum. Ama vebanın da bunda önemli bir etkisi olduğunu göz önünde bulundurmak lazım. Yani bunu da şunun için söylemek istedim. Yani nereye baktığımızı göre köy, kent, büyük ölçekli yerleşim yeri, küçük ölçekli yerleşim yeri vesaire. Yani dağ tepesinde bir yerden mi bahsediyoruz yoksa işte bir ovadaki, vadideki bir kentten mi bahsediyoruz. Buna göre de vebanın etkisinin ve ona karşı gösterilen tutumların, pratiklerin de değiştiğini göz önünde bulundurmak gerekir sanırım. Yani zaman olarak bilmiyorum çok mu lafi uzattım? Böyle genel bir çerçeve çizmek istedim. Ama daha spesifik örneklerden de bahsedebiliriz ya da soruları açabiliriz. Ben size bırakıyorum sözü.

Hasan Bülent Kahraman: Hocam, eğer siz kendi sunuşunuzu tamamladığınız duygusu içindeyseniz sorulara geçebiliriz, yorumlara geçebiliriz. Ama ilave etmek istediğiniz hususlar varsa bir 10 dakikamız daha olabilir. Takdir sizin.

Nükhet Varlık: Tamam harika. Ben tam olarak zamanı takip edemedim, çok konuştum falan diye düşündüm. Peki, o zaman biraz şeylerden bahsedeyim. Çünkü bundan bahsedemedim. Osmanlı toplumundaki işte vebaya karşı tutumlar ve pratikler ve bilgi ve kurumlar bunlarla ilgili ne biliyoruz? Biraz biraz da bundan bahsedeyim. Çünkü burada da çok önemli dönüşümler olduğunun altını çizmeye çalıştım. En azından kendi çalışmamda bu kara ölümle başlayan 2. pandeminin ilk 200-250 yıllık dönemini göz önünde bulundurduğum da bir kere hastalık önceleri yani belki bunu 14. yüzyıl için genelleyebiliriz. Daha çok böyle bir uhrevi hatta mahşerî özellikte hayal edilmiş bireyin gücünün belki ötesine geçtiği düşünülen ilahi bir güç tarafından belki gönderilip, ama bir yandan da belki ancak onun gücünü ya da müdahalesini, şefaati tarafından işte bu tanrı olabilir, peygamber ya da işte veliler olabilir her neyse daha büyük bir insanın kendi ötesinde daha büyük bir güç tarafından belki onların araya girmesiyle belki kontrol edilebilecek bir şey gibi yani o zaten 14. yüzyılda bayağı sadece veba örneğinde değil diğer felaketler ve işte deprem olsun, sel olsun işte bu türden afetler içinde karşımıza çıkan bir bakış açısı. Ama yani bunu böyle tıbbi bir sorun olarak görmek yaygın

değil. Bunu böyle bir felaket, bir semavi afet gibi görüyorlar. Fakat bu değişiyor zaman içinde yani aslında paralel bir değişim Avrupa'da da var. Yani çok farklı da değiller birbirlerinden belki onun da altını çizmekte fayda var. Sonra zaman içinde bir değişimin izini süreceksak eğer yani ben bu kırılmanın tam tarihini koymak zor. Ama 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyıl özellikle çok büyük bir dönüşüm ve değişim dönemi olduğunu görebiliyorum ve buna inanıyorum. Hatta bunu iddia ediyorum çalışmalarımda. Bir kere bu tamamen eski görüş ortadan kalktı, yok oldu da demek istemiyorum. Ama toplumun veba hastalığını algılama biçimleri ve bununla mücadele etmek için geliştirdiği yöntemler ve bilgiler ve pratikler değişiyor. Tabii bu değişimi ilk önce bir mantık çerçevesinde baktığımızda anlamlı. Çünkü bu defalarca birbirini tekrarlayan bir salgın hastalıktan bahsediyorsak tabii ki toplumun tutumu zaman içinde onu nasıl hayal ettiği, nasıl bununla ilgili yazıp, çizdiği, ne yaptığı tabii ki değişecek. Yani en başta anlamda kendi bulunduğumuz noktada Covid deneyimimize bakalım. Yani 2020'nin Mart ayındaki endişe ya da işte geçen yaz 1. dalga, 2. dalga bu tartışma yani değişiyor. Hastalıkla ilgili bilgimiz arttı. Hem tıbbi bilgimiz arttı hem kişisel tecrübemiz etrafımızda gördüğümüz gözlemlediklerimiz hem duygusal olarak konuya yaklaşımımız değişti. Aynı noktada değiliz. Bu küçük bir ölçekte belki bize bir örnek teşkil edebilir. Uzun vadede toplumların salgın hastalık yani kendini tekrarlayan salgın hastalıklarla ilgili tavırlarının nasıl değişmiş olabileceğiyle ilgili bir benzetme yapma açısından şimdi bu bu yani tekrarlayan bir hastalık olduğuna göre demek ki toplumlar biraz bunu daha iyi tanımaya başlıyorlar. Daha iyi bununla ilgili hem bilgileri artıyor. Çünkü; bununla ilgili yazıp, çizen entelektüeller, bunun içinde hekimler var, bunun içinde ulemeden, entelektüel dönemi düşünürlerinden hukuk insanları var, işte kadılar var, devlet adamları var, tarihçiler var. Yani yüksek düzey ulemanın bununla ilgili yazıp çizdiğini biliyoruz. Çok önemli bir konu addediyorlar. Ve hekimlerin yani çok sayıda eserleri var. Biraz önce de konuşmanın başında dedim ya kaynaklar hâlâ işte ne kadar bilinmiyor. Aslında kaynak olarak aslında hakikatten çok zengin olduğunu düşünüyorum Osmanlı tarihinin ama bu kaynaklar hâlâ yani doğru düzgün kataloglanması yapılmamış olan el yazmaları var. Bunların işte çok azı dijitalleştirilmiş. Dijitalleştirilmiş olanların içinden de çok çok azı yayınlanmış vesaire. Yani eğer 200 yıllık Avrupa tarihçiliğiyle orada aşık atmak istiyorsak yani işte aynı yerde değiliz daha zor bir durumdayız. Ama yine de bir temel bakış açısı geliştirebileceğimiz kadar elimizde bilgi var. Bu özellikle veba risaleleri çok önemli bir kaynak türü sadece Osmanlı'ya ya da İslam toplumlarına özgü bir çalışma alanı ya da yazma alanı ya da türü değil. Aynı zamanda Avrupa'da da örneklerini gördüğümüz bir yazı türü ki hekimler başta olmak üzere dönemin önde gelen diğer entelektüelleri ve düşünürleri tarafından yazılmış eserler bunlar. Ve bizim hastalıkla ilgili bilgiyi ve tedavi yöntemlerini anlamamızda bize ışık tutabilecek en önemli kaynaklar arasında ve bir yandan da şöyle ilginç ilk defa bir hastalık kendi literatürünü yaratıyor tarihte. Yani bu veba risaleleri dediğimiz zaman daha önce başka bir hastalıkta görmediğiniz bir şey çıkıyor. Yeni bir edebî tür doğuyor ve bu yüzyıllar boyunca devam eden bir tür. Neyse bu bu veba risaleleri çok önemli. Arşiv belgelerinden ve tabii dönemin kroniklerinden ve diğer kaynaklarından da iyi kötü bu toplumsal tavırlardaki değişimi görebiliyoruz. İşte anlamamız gereken çok şey var. Çalışılması gereken daha iyi anlaşılması gereken bir konu yani hastalığın demografik etkileriyle hâlâ biz bugün yani ben en azından son 20 yılımı buna verdim, ama hâlâ şu sorunun cevabını bilmiyorum. Örneğin, vebadan kaç kişi öldü Osmanlı tarihinde? Bilmiyoruz! Yani birtakım tahminler yapabiliriz, ama bunun cevabını bilmiyoruz. Osmanlı ekonomisiyle ilgili tabii bilgimiz var. Özellikle Şevket Pamuk'un çalışmalarını - yaptığı çalışmaları yani burada zikretmek gerekir- çok önemli ve vebanın dönüştürücü bir etkisi olduğunu görebiliyoruz, ama hâlâ çok çalışmanın yapılması gereken bir alan. Bir yandan işte belki yeni arkeolojik çalışmalarla ve paleogenetik çalışmalarla bu bilgi teyit edilebilir veba ile ilgili. Çünkü; işte yine Avrupa'daki tarih yazıcılığının çok Avrupa merkezli olduğunu söyledim, ama paleogenetik çalışmalar da öyle sadece Avrupa'dan elde edilmiş iskelet, insan kalıntılarından, dişlerden özellikle bulunuyor bu. Hep hep Avrupa merkezli yani biz madem 600 yıllık bir bu hastalıkla yaşamış bir

toplumdan bahsediyoruz. Neden hâlâ bunu bilmiyoruz? Yani çok eksiklerimiz hâlâ var. Ama gene de o önemli dönüşümün altını çizmek lazım. Artık 16. yüzyıldan sonra bu hastalık daha tabiri caizse doğal bir şekilde anlaşılmaya başlanıyor, daha tıbbi bir olay olarak anlaşılmaya başlanıyor. Tabii yani din ve ahlak bağlantıları tamamen yok olmuyor. Yani birçok söylem var. Çünkü; işte özellikle İslami gelenekten gelen bu hastalığın zinadan kaynaklandığını, işte bir toplumda zina yapıyorsa veba olabileceği ya da herhangi bir farklı dini açıklama bunları da görmüyor değiliz. Bunlar da var bir yandan ama tıbbi ve daha doğal görüşler ve açıklamalar özellikle devletin halk sağlığı alanında yeni başlattığı çalışmalara ve o kurumlara öncülük ediyor, diyebiliriz. Yani İstanbul örneğinde çok belirgin görüyoruz. Kaldı ki bunu Osmanlı'nın diğer şehirlerinde de görmek mümkün. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren örneğin mezarlıkları şehir dışına alıyorlar yani ya da şöyle söyleyelim. Şehir dışında büyük mezarlıklar oluşmaya başlıyor. İlk İstanbul örneğinde görüyoruz bunu fetihten kısa bir süre sonra yani birkaç 10 yıl sonra ve ben burada vebanın çok önemli bir rol oynadığını düşünüyorum. Ve şeyleri görüyoruz yani tartışmaları görüyoruz. Örneğin; çoğu kişi vebadan ölen kişilerin bedenlerinin de işte havaya bir takım zehirli buharlar ya da gazlar saldırdığını ve bunların da hastalık yapıcı bir etkisi olduğunu ve diğer insanlar için ya da halk sağlığı için diyebileceğimiz bir tehlike teşkil ettiğini öne sürüyorlar. Ve dolayısıyla bir kişi vebadan ölürse hemen salgın sırasında çok çabuk bir şekilde ölenlerin şehir dışındaki, sur dışındaki mezarlıklara götürülmesi söz konusu. Ama sonra görüyorsunuz ki bu zaman içinde salgın olmadığı, olmayan dönemlerde de uygulanan bir yöntem hâline gelmeye başlıyor. Yine bunların hepsinin gerisinde halkın sağlığı, yaşayanların işte daha temiz havaya ulaşması gibi bir kaygı var. Bunun yanında yani sadece havanın temizliği değil. Aynı zamanda suların temizliği yani temiz suya ulaşması şehirde yaşayanların, sokakların temizliği, evlerin temizliği ama özellikle kamusal alandaki bu yapılacak işte çöplerle ilgili, yapılarla ilgili düzenlemeler tüm bunlar 16. yüzyıldan itibaren bunu çok net bir şekilde görüyoruz. Ve böyle toplumsal bir dönüşüm de var. Yani burada da yine vebanın önemli bir etken olduğunu belki söyleyebiliriz.

Hasan Bülent Kahraman: Hocam, çok teşekkürler. Çok ilginç tabii bizim için ayrıca çok bilgilendirici bir çalışma. Kutlarız. Başta ben Rektör Vekili olarak da sizi istikbal ettiğimi söylemiştim. O sırada yoktu belki de sonradan bağlandı. Mütevelli Heyeti Başkanımız da burada herkese bir mesaj çekti. Kendilerine de teşekkür ederiz. Yani Rektörlük üstü bir makamla da sizi ağırlamış olmaktan ayrıca onur duyuyoruz, mutluluk duyuyoruz. Peki, şimdi Serdar Bey Mütevelli Heyeti Başkanımız erken davrandılar. Onun bir sorusu var. Yazılı olarak iletmişler. Ben onu sorayım size iletayım. Böylece soru cevap seansını da açmış olalım. “Kriz ve pandemi yönetimi konusunda Osmanlı döneminde siyasi irade nasıl davrandı?” diye soruyor Serdar Bey. Siz bir kısmını onun cevapladınız. Buna yardım ve destekler de dâhil bilgi ve deneyim aktarımı konusunda neler yaptılar? Bir yarım saatte sanıyorum soru cevap maksimum devam edebiliriz. Buyursunlar,

Nükhet Varlık: Çok teşekkür ederim soru için. Yani biraz bahsettim, ama ekleyebileceğim birkaç şey daha var. Özellikle bir dönüşümden bahsettim ya 16. yüzyılda ona böyle bir kontrast teşkil etmesi açısından daha önceki dönemden bir örnek vereyim o zaman yani 15. yüzyıldan bir örnek düşünelim. Veba olduğunda ya da şehirde İstanbul'da payitahtta bir büyük bir salgın ya da başka bir felaket olduğunda imparatorluk yani hanedan, aile hanedan ailesi ve saray diyelim ki onunla birlikte hizmet yapan büyük bir insan grubundan da söz ediyoruz. Hanedan İstanbul'u bırakıyor yani tabii ki fetihten sonra bu. Edirne'ye gidiyor ya da Balkanlar'a gidiyor. Yani yaylaya çıkmak diye bir kavram var. Ki bu halkın geneli içinde özellikle yaz geldiğinde sıcak havalarda yüzyıllardır yapılan bir şey ama ve bu 15. yüzyılda da değil 14. yüzyılda da görürüz. Özellikle mesela bu kara ölüm döneminde yani sultanlar yaylaya çıkıyor. Nedir? Burada yani kendilerini koruyorlar ve tabii ki devleti koruyorlar. Devletin devamlılığını korumak için tabii çok önemli bir çaba o. Kaldı ki 15. yüzyılın 2.

yarısından Fatih döneminden elimizde örnekler var. Fatih, Balkanlar'da Arnavutluk Seferi'nde zannediyorum geri dönerken büyük bir salgınla karşılaşılıyorlar Balkanlar'da ve hemen şey araştırmaya başlıyor. Yani orduyu yani tabii on binlerce insandan söz ediyoruz. Onların can güvenliğini sağlamak için güvenli bir yer ve sonra güvenli bir bölge bulunuyor. Ordu oraya çekiliyor. 2-3 ay orada kalıyorlar. Ve hatta her gün ulaklar gidip geliyor şeyden Osmanlı şehirlerinden rapor veriyorlar ki o ulaklar da şeye ordunun karargâhına, şeyine bekledikleri yere tam olarak yaklaştıramıyor. Uzaktan geliyorlar bir mesafeye kadar oradan konuşuyorlar, anlatıyorlar, mektup gönderiyorlar. Ne oluyor ne bitiyor, kaç kişi ölüyor salgında vesaire. Sonra artık Fatih yani salgın azaldıktan sonra İstanbul'a geri getiriyor orduyu. Neden anlatıyorum bu örneği? Çünkü; İstanbul'da ve daha sonra imparatorluğun diğer şehirlerinde bir halk sağlığına dair bir mekanizma ya da bir kurumsallaşmış bir pratikler dizisi oluşmadan önce ne görüyoruz? Hanedan, sultan, ailesi ve yanındakiler ve devlet yönetimindekiler ve ordu bunlar öncelikli. Bunlar kendilerini korumak için şehirden kaçıyorlar. Ve bunun yanında kaçabilen ve tabii gücü olanlar tabii kaçıyor. Bunu da söyleyelim herkes kaçamıyor! Bu tür salgınların tabii yani sosyoekonomik farklılıkları daha belirgin bir şekilde göz önüne çıkarması yani bu salgında da gördük bunu. Gücü olan işte bir yazlık evi olan ya da yaylada evi olan vesaire gidebiliyor. İstanbul içinde söz konusu bu ama gidemeyen şehirde kalıyor. Ve bir zaman sonra yani özellikle yoksul kent nüfusu şehirde kalıpta hastalıktan daha ağır bir oranda kırıldıklarında yani yoksullukla salgınlar bir şekilde ilişkilendirilmeye başlıyor ki yani bugünde buna benzer en azından bir şey görüyoruz. Şunu söyleyelim o zaman yani özellikle 16. yüzyıla kadar işte elitlerin, seçkin kesimin, hanedanın ve işte ordunun hayatları, onların bedenleri, onların canları bir şekilde garanti altına alınabiliyor kaçarak. Daha sonra özellikle 16. yüzyılın 2. yarısından itibaren artık kaçmıyorlar salgınlardan yani kaçan var belki ya da işte mesela İstanbul için Belgradçık köyü diye geçer Belgrad Ormanları'nda yani bugün oralarda, işte temiz havası olan ovalarda, bahçelerde vakit geçiriyorlar böyle anlatıyor bize kaynaklar. Temiz havayla ilişkilendiriyorlar çünkü sağlıklı yerleri. Dolayısıyla ama büyük oranda kaçmıyorlar. Kaçmıyorlar ve çünkü artık salgını kontrol etmek devletin gücüyle ya da devletin mekanizmalarıyla kontrolüyle ilişkilendirilen bir olgu halinde görülmeye başlanıyor. Yani salgın varsa işte devlet onunla ilgili birtakım tedbirleri alacaktır. Yani o dönüşüm bence önemli bir şey artık yani mesela Süleyman döneminden bahsediyoruz. 16. yüzyılın 2. yarısında hatta çok çarpıcı bir örnekte bunun için verilebilir. Habsburg Büyükelçisi Busbecq salgın var İstanbul'da kaçmak istiyor. Adalara gitmek istiyor yani işte Büyükkada tarafına giden de o dönemde var. İşte mesaj gönderiyor şöyle Süleyman'a izin istiyor şehirden çıkmak için salgından dolayı. O da diyor ki; "Yani salgın benim evimde de var, ama ben kaçıyor muyum?" falan bu da hep böyle Avrupalıların Osmanlı toplumunu ve İslam toplumlarını böyle kadercilikle bağdaştırmalarına, onunla ilişkilendirilmelerine yol açan yeni bir retoriğin ortaya çıkmasına da neden oluyor. Aslında o da ayrı bir sorun ama yani aslında orada verilmek gerekli vermek isteği mesaj bence yani sadece Süleyman örneğiyle sınırlandırmayalım. Yani artık Osmanlı toplumunun bu hastalıkla mücadele etmek için yerleşmiş birtakım mekanizmaları var. Bir bilgi birikimi var. Birtakım yöntemler var ve personel var ve işte hastaneler vesaire hekimler yani tabii o dönemde hiçbir toplum bu hastalığı nasıl tedavi edeceğini bilmiyordu. Ama birtakım tedbir çalışmaları var. Yani artık hastalık olunca toplu hâlde göçmek, kaçmak yok. Onu bir şekilde yani en azından yapabildikleri şekilde kontrol altına almaya çalışıyorlar. Dolayısıyla onun da belki sözünü etmek için iyi bir fırsat oldu benim için teşekkür ederim.

Hasan Bülent Kahraman: Biz teşekkür ederiz. Ben bir soru sorayım izin verirseniz. Soru hatta birincisi, bu Avrupa'yla veba konusunda herhangi bir knowhow etkileşimi, değişimi oluyor mu? Birinci soru bu. İkinci soru, belki Serdar Bey'in sorusunu içerecek bir soru. O da bugünde tartışılan bir konu. Yani evlerde kalmak yeni bir yaşam biçimine dönmek bunun iktidar ilişkisi üstünde bir iktidar toplum ilişkisi üstünde bir etkisi var mı? Bir de bütün bunlardan sonra daha "trivial" bir şey

sorayım. Trivial de Latince “trivialis”ten geliyor biliyorsunuz köşebaşı demek yani ortalık yer. Öyle bir soru sorayım. Canım o kadar da kötü değil trivia’da oradan geliyor neyse artık isteyen istediği gibi değerlendirsin. Trium ve via ve trivial meselesini o da şu. Şimdi; Venedik o konu da çok öne çıkan bir yer. İşte maskeler vesaire hâlâ da bunlar başka birtakım festiviterin aracı olarak kullanılıyor. Osmanlı da böyle birtakım önlemler var mı özellikle ilerleyen çağlarda? Teşekkür ederiz.

Nükhet Varlık: Peki, ben teşekkür ederim. Şimdi; sırayla cevap vermeye çalışayım. Belki bu ilk soruyla son soru da bir şekilde bağlantılandırılabilir. Avrupa örneğinden hareketle yani tabii Venedik örneğinde çok haklısınız. Yani karantina uygulamalarının ilk denendiği şehir devletleri Ragusa örneğinde, Dubrovnik örneğinde görüyoruz, ama işte Venedik’te diğer İtalyan şehir devletlerinde ve daha sonra da Avrupa’nın diğer özellikle Akdeniz limanındaki bazı şehirlerinde gördüğümüz bir uygulama. Belki oradan başlamak iyi olabilir ve sonra Avrupa ve Osmanlı arasında ne türden etkileşimler var özellikle entelektüel anlamda bir bilgi akışı var mı? diye sormak. Şimdi; öncelikle ilk başta söylediğim bu 200 yıldan beri Avrupa tarihçileri bunun üzerine yazıp, çiziyor derken yani bu hakikaten bunu hatırlamak lazım. Çünkü; zannediyorum Avrupa örneğindeki bazı örnekleri romantize eden bir şekilde yapan bir anlayışta görüyoruz. Yani hatta bazı tarihçiler bunu işte kara ölümü ve onun yol açtığı, insan ölümlerini kitlesel ölümlerin bir sonucu olarak işte Orta Çağ’ın kapanması, feodalitenin bitişi, Rönesans, Reform ve hatta yani modern Avrupa’nın doğuşu, modern bireyin doğuşu falan gibi büyük argümanlara kadar da götürebiliyorlar. Yani katılırız katılmayız ayrı bir soru ama bu argümanlar yapılmış ve işlenmiş. Dolayısıyla kültürel taraflarından bakarsanız ya da işte festivaller ya da maskeler yani bunun artifaktları da yani müzelerde şu anda korunan ya bunları çok daha iyi biliyoruz. Ama bizim bu hastalığın tarihini anlamamızda bu Batı’dan bildiğimiz ya da bildiğimizi sandığımız duyduğumuz anlatılar bizim kendi Osmanlı örneğindeki tarihsel deneyimi anlamamızı ne derece şekillendirmeli ya da yani bunları ölçüt kabul etmek doğru mu değil mi? Belki bunu da sorunsallaştırmak lazım. Çünkü; dediğim gibi yani tarihsel çalışmalar karşılaştırılabilir düzeyde değil. Yani eşit bir şeyden bahsetmiyoruz. Şimdi bu kadar çok fazla çalışılmış ve söylenmiş olmasından hareketle yani bu sadece tarihçilikle de sınırlandırmayalım. Yani siz kara ölümle ilgili yani Bergman’ın Yedinci Mühür’ünden tutun yani edebiyat alanında, sinema alanında, işte popüler kültürde o kadar çok işlenmiş bir tema ki o izlekler, o imgeler bizi de bir şekilde en azından bununla ilgili yazıp, çizen hatta yani belki bununla ilgisi olan insanların da düşünme biçimini şekillendiriyor. Aynı şeyi ararsak ne buluruz? Ondan emin değilim. Belki de farklı şeylerden bahsediyoruz, ama bir yandan da belki Avrupa’da bu tarihçilik nasıl yapıldı, nasıl işlendi? Falan ona da kritik bir bakış açısıyla bakmakta fayda var. Çünkü bunu şunun için söylüyorum. Çünkü zannediyorum Avrupa tarihçileri de epeyce yanlış anladıkları konu var. Ve onlar böyle dediğim gibi son 200 yıldan beri ve hâlâ devam eden kuvvetli bir gelenek kendi konforlu alanlarının içinde yazıp, çizmeye devam ederken ve yani Avrupa tarihçilerinin vebayla ilgili söyledikleri çok önemli bir argüman vardır. Şimdi yeri gelmişken söyleyeyim. Veba Avrupa’ya Osmanlı’dan gelir ve yani bu asırlardan beri sürdürülen, ama hâlâ günümüzdeki tarihçilerin kabul ettiği bir argüman. Tabii konforlu bir şekilde bunu söyleyebiliyorlardı. Osmanlı tarihindeki vebanın ne olduğu anlaşılınca kadar. Şimdi; benim çalışmam bu argümanları tam tersine çeviriyor. Çünkü o kadar basit değil. Hatta yani 15. yüzyılın ortasına kadar ki dönemde baktığınızda Osmanlı’ya veba Avrupa’dan geliyor, Venedik’ten geliyor, Ragusa’dan geliyor. Dolayısıyla yani bu sefer Avrupa’ya Osmanlı’dan gelmiyorsa Avrupa’ya nereden geliyor? Sorusu da gündeme geliyor. Neyse şunu söylemeye çalışıyorum. Yani bizim Avrupa’daki vebanın tarihine dair bildiğimiz her şeyde aslında doğru değil. Ve biz Osmanlı’yla ilgili bilgileri araştırmayı tamamladıkça onu da kritik eden ve hatta dönüştürebilecek, bir katkı sağlayabilecek bir duruma gelebiliyoruz. Ve özellikle şunun için önemli yani mesela bu karantina tartışmaları çok yerleşmiş tartışmalar ve bunların altında şöyle bir

varsayım var. Avrupa toplumları akıl toplumuydu. Hastalık karşısında ne tedbirleri almaları gerektiğini hemen bildiler, anladılar, organize oldular. Karantinayı kurdular ve Avrupa vebadan kurtuldu. Yani basitleştiriyorum, karikatürize ediyorum evet, ama temelinde bu anlayış hâkim. Şimdi bunun karşısında da onların o konforlu alanında şöyle bir açıklama var. Ha tabii bunlar Müslümandı, bu Orta Dođulu toplumlar bilimsel düşünmeden, rasyonel düşünmeden uzaklardı. O yüzden bu hastalığın ne olduğunu anlayamadılar. Ve onlar zaten kendi dinî inançları yüzünden kadercidirler de hiçbir tedbir almazlar. Ne yapacaklarını bilmezler hatta bunlar çok pistir. Yani o Osmanlı'ya batıdan gelen seyyahlar da çok ağırlıklı olarak bulduğumuz bir tema bu. Bunlar pislik içinde yaşarlar. Hastalıkla nasıl mücadele edeceklerini bilmezler. İşte biz akıl toplumuyuz vesaire yani o karşıtlık çok açık bir şekilde ortada. Ama şimdi siz yani bu işte kadercilik veyahut da akıl toplumu vesaire bu tür bir anlayışla yaklaştığınız da bizi fazla ileri götürmüyordu. Bunu da bir şekilde eleştirmek lazım. Bir çok yolu var bunu anlamanın yani birincisi, karantina kurumlarının Avrupa tarihinde yerine baktığımızda böyle bir çizgisel ilerleme görmüyoruz bir kere. Yani bayağı bir deneme yanılma yöntemi var. Kaldı ki şimdi yeni çalışmalardan anladığımız karantinalar aslında korumuyor vebadan. Hatta ölüm oranı karantina hanelerde ve Lazaretto ismini verdikleri kimi İtalyan şehirlerinde veba hastanesi olarak da hizmet veren ama esasen ölen ya da ölmekte olan bireylerin götürüldüğü ve onların ölmek için götürüldükleri birtakım yerler bunlar ve çok yüksek ölüm oranlarıyla karşılaşıyoruz ve aslında tedavi de yok. Dışarıdan gelenleri ne derece sınırlayabiliyorlar bu bir mesele. Kaldı ki yani veba sadece gemilerle denizden bulaşan bir hastalık değil. Özellikle şehirde yaşayan ya da yani özellikle şehirlerden bahsediyoruz. Kemirgen nüfusunu kontrol etmeniz lazım. Çünkü onlardan geliyor ve hastalığın her zaman dışardan bulaştırılmasına da gerek yok. Bu kemirgen nüfusu içinde kendisi döngüsel bir şekilde tekrarlayabiliyor kendisini dışarıdan gelme de. Dolayısıyla siz gemileri belki karantina altına alabilirsiniz. Belki yolcuları da karantina altına alabilirsiniz. Ama kemirgenleri karantina altına alamadığınız için şeylerden deniz yoluyla gelmiyorsa da aslında onu durduramıyorsunuz. Yani bütün bu uzun şeyi şunun için söylüyorum. Yani bizim şu ana kadar işte varsaydığımız...

Hasan Bülent Kahraman: Nükhet Hoca ben de dondu sanıyorum.

Ezgi Erel: Evet Hasan Hocam bizde de aynı şekilde görüntüsü ve sesi gitti. Nükhet Hocam, bizi duyabiliyor musunuz? İnternetiyle ilgili bir sıkıntı oldu herhâlde. Hemen kendisine ulaştım.

Hasan Bülent Kahraman: Evet lütfen.

Dinleyici: Hocam şu an bağlanmaya çalışıyor Nükhet Hoca'mız bir yandan yazışıyoruz ama.

Hasan Bülent Kahraman: Bekliyoruz biraz daha bekleyebiliriz.

Ezgi Erel: Nükhet Hoca'mız geldi sanıyorum. Hemen kabul ettim. Nükhet Hocam, bizi duyabiliyor musunuz?

Nükhet Varlık: Duyuyorum ben. Bağlantı kesildi telefonumdan bağlanıyorum, ama duyabiliyor musunuz?

Ezgi Erel: Evet sizi duyabiliyoruz Hocam.

Nükhet Varlık: Peki, çok özür dilerim neden olduğunu bilmiyorum. Bağlantı kesildi zannediyorum. Peki, çok pardon yani yarım kaldı, duyamadınız galiba bir kısmını ama.

Hasan Bülent Kahraman: Duyduk duyduk aşağı yukarı. Peki, bir saati geçtik. Son bir soru alalım. Özlem Erkorol Özölçer'in sorusu Nükhet Hocam belirttiğiniz gibi bu pandemi süreçlerinde nüfus sayısı azalıyor ve demografik yapı da değişiyor. Sizce 14. yüzyılda ve daha sonralarında oluşa gelen bu salgınların sebebinin demografik yapıları şekillendirmek üzere kasıtlı olarak çıkarıldığını düşünebilmek zor olsa gerek. Ancak günümüzde gelişen teknolojilerle Covid-19 pandemisinin dünyanın demografik yapısının değiştirilmesi adına laboratuvar ortamında üretildiği ve kontrol dışına çıktığı iddiası var. Bu iddiayı nasıl değerlendirirsiniz?

Nükhet Varlık: Evet, yani böyle iddialar var. Yani bilimsel araştırmalar bize büyük ihtimalle bunların doğru olup olmadığını gösterecektir. Dolayısıyla bekliyoruz daha iyi öğrenmek için yani laboratuvardan bir şekilde yani bir yanlışlıkla ya da kasıtlı bir şekilde kaçmış olan bakteri ya da virüs örnekleriyle hiç karşılaşmamış değiliz. Yani 1994 Hindistan'daki vebas mesela bir aşı bakterisidir. Ama ben büyük işte komplo teorilerine özellikle işte dünyanın demografik düzenin değiştirilmesi için, nüfus yapısının değiştirilmesi için böyle bir virüsün laboratuvar ortamında üretilip de dünyaya yayılmış olduğuna inanmıyorum. Çünkü; yani burada gördüğümüz bu bakterinin virüsünün birtakım biyolojik özellikleri bunları düşündürmüyor bize yani çünkü; hem öldürücülük oranından tutun da hem bulaşma şekillerine baktığınızda daha doğal bir virüs olma ve hayvanlardan insanlara geçtiğini bildiğimiz diğer virüslerin de ilk başta bocaladığı gibi bocaladığını görüyoruz. Yani bocalama demekle şunu söylüyorum ve bu yani Covid-19 örneğinde sınırlı bir şey değil. Hayvan nüfusundan insanlara geçen bakteri olsun, virüs olsun bu tip patojenler insan vücudu onlar için yeni bir ortam. Yani bizim için, bizim vücudumuz için yeni bir patojen ama patojen içinde bizim vücudumuz yeni bir ortam. Dolayısıyla bir alışma süreci diyebiliriz. Yani bu varyantların da ortaya çıkmasının aslında temel sebebi bu yani virüs bize alışmaya çalışıyor ve bizim vücudumuz da ona alışmaya çalışıyor. Dolayısıyla yani uzun dönemde hastalıkların tarihine baktığınız zaman şu anda Covid örneğinde gördüğümüz tarihteki diğer hastalıkların ortaya çıkıp da gelişmesi ve toplumlara yayılması ve zaman içinde değişmesi süreçlerinden hiçbir farklılık göstermiyor yani çok benzer şeyler var. Kaldı ki bu başka bir virüs olabilirdi ve yani günümüzde yüzlerce, binlerce virüs sürekli olarak bir hayvan nüfusundan insanlara zıplayabiliyor. Ama kitlesel ölümlere ya da kitlesel salgınlara ulaşabilecek pandemiler yaratmıyor bunlar. Dolayısıyla bu komplo teorilerine falan fazla şey yapmamak lazım. Bunları ben inandırıcı bulmuyorum hiçbir şekilde.

Hasan Bülent Kahraman: Hocam çok teşekkürler. Başka soru da görmüyorum. Zaten göremiyorum 2 sayfa hâlinde olduğu için. Efendim, toplantıyı kapatıyoruz. Katılımınız için binlerce teşekkürler. Bize onur verdiniz. Bilgiyi zaten verdiniz. O işin en doğal ve kolay kısmı. Çok ilginç bir konu da içinde yaşadığımız bir konuda hayatlarımızı doğrudan doğruya etkileyen, ilgilendiren bir konuda çok değerli tariyografik, retrospektif bilgiler edindik. Osmanlı kısmı ayrıca çok daha benim içinde kişisel olarak ilginç. Dediğiniz gibi well documented bir alan ama bu konuda sizin çalışmalarınızın ne kadar büyük bir boşluğu doldurduğunu ayrıca görüyoruz. Bunlardan ötürü de sizi kutluyoruz. Tekrar teşekkür ediyoruz. Sizi ilerde tekrar ağırlamaktan zevk duyarız. Bütün katılımcılara zaman ayırdıkları çok muhtevalı konuşmayı dinledikleri için, bizimle birlikte oldukları için ayrıca teşekkür ediyoruz. Hepinize iyilikler diliyoruz. Amerika'ya selamlarımızı ve en içten duygularımızı gönderiyoruz.

Nükhet Varlık: Ben de çok teşekkür etmek istiyorum. Kısaca hem bu iltifat dolu sözlerinizden dolayı hem de tüm katılımcılara ve soru soranlara ve sizin sorunuza tam cevap veremedim özür diliyorum. Umarım tekrar başka bir fırsatta yüz yüze umarım konuşma fırsatımız olur. Çok teşekkür ederim.

Hasan Bülent Kahraman: İstanbul'a bekliyoruz. Ayrıca üniversitemizde de ağırlamaktan mutluluk duyarız. Görüşmek üzere herkese tekrar iyilikler, iyi akşamlar diliyoruz.

Nükhet Varlık: Hoşça kalın.

***** Video burada sona eriyor. *****